

Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Türk Romanında Basın Algısı

From Tanzimat to Constitutionalism II Press Perception in Turkish Novel

Ali Çakır, Öğr. Gör. Dr., Kastamonu Üniversitesi İletişim Fakültesi, E-posta: alicakir@kastamonu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-2903-4071
Araştırma Makalesi/Research Article

Öz

Bu çalışma Tanzimat'ın ilanından Meşrutiyet'in tekrar ilan edildiği zaman aralığında yayınlanan romanlarda basın algısını ortaya koymayı hedeflemektedir. On sekiz farklı yazarın toplam yirmi yedi romanı incelenmiştir. Yazarların ve romanların kısa tanıtımları yapılmıştır. Yayınlandıkları dönemle ilgili kısa bilgiler verilmiştir. İlk gazetecilik mesleği ve idarehaneleri olan üç başlık altında değerlendirme yapılmıştır. Bu başlıkta gazete yazarların kazandığı ücret, yazı yazdıkları fiziki mekânlar vb. bilgiler ele alınmıştır. İkinci başlıkta gazetelerin içerikleri ve eleştiriler ele alınmıştır. Özellikle II. Abdülhamit yönetimine karşı alınan tavır ve bu iktidarın basına bakış açısı üzerinde durulmuştur. Son başlıkta ise gazete okuma alışkanlıklarına değinilmiş, moderniteyle ilişkisi üzerinde durulmuştur. Gazete satılan yerler ve gazete satıcılarıyla ilgili anlatılara da bu başlık altında yer verilmiştir. Roman bir kurguya dayanmakla birlikte anılan dönemin edebi akımları gerçek hayatın eserlerde yer almasına imkân sağlamaktadır. İletişim araçlarının 19. yüzyıl Osmanlı Devleti'nde bir yerinin olduğu görülmektedir. Özellikle dönemin en etkili iletişim araçlarından gazete, toplumun bir kesiminin hayatının bir parçası olmuştur. Bu minvalde, yapılan değerlendirmeler edebiyat, tarih ve iletişim araştırmaları yapanlar için kıymetli bilgiler içermektedir.

Anahtar Kelimeler:

Gazete, Gazetecilik,
Roman, Tarih,
Edebiyat, İletişim

Abstract

This study aims to reveal the perception of the press in the novels that are published during the times of the declaration of the 'Tanzimat' to the period when the Constitutional Monarchy was re-announced. In this study, twenty-seven novels written by eighteen different authors are analyzed and brief introduction about the authors and novels are also included. Secondly, brief information is also given about the period when these novels were published. The evaluation has been made under three main subjects, of which the first is about the journalism profession and the administrative offices. The first title is assumed to have a discussion about the the wages earned by the newspaper writers, the physical places where they are written and other kinds of information that are needed to explain the conditions. In the second title, the contents and criticisms of the newspapers are discussed. Especially the attitude taken against the II. Abdülhamit administration has been emphasized by also criticizing the point of view of the government to the press. In the last title of this study, newspaper reading habits are tried to be emphasized according to the conditions of modernity during that period of time. Narratives about places where newspapers are sold and newspaper vendors are also discussed in this title, too. Although novels are based on fiction, the literary movements of the mentioned period allow real life to take place in these kinds of works. It is obvious that media has an important role in the 19th century of the Ottoman Empire. Especially newspapers, which are one of the most effective media organs of that period, has been a part of life of society for some people. In this respect, the evaluations contain valuable information for those who do research on literature, history and communication.

Keywords:

Newspaper,
Journalism, Novel,
History, Literature,
Communication

Başvuru Tarihi: 03.11.2020

Yayına Kabul Tarihi: 12.11.2020

Giriş

Osmanlı Devleti, üç kıtada hâkim güç olarak varlığını sürdürdüğü uzun yılların ardından önce duraklama dönemine girmiş, ardından toprak kayıplarının başlamasıyla önleyici ve düzenleyici bir takım faaliyetlerde bulunmuştur. Bu dönemde Avrupa'nın askeri ve teknik yönden gelişmesi devletin istikametini bu tarafa yöneltmiştir. Askeri ve mali alanda başlayan ıslahat hareketleri 19. yüzyıla beraber farklı bir şekle bürünmüştür. “Batılılaşma” hareketleri olarak genel kabul gören düzenlemeler II. Mahmut'la hızlanmış, Tanzimat fermanıyla devletin hemen tüm alanlarına yönelmiştir. Süregiden yıllarda ıslahat fermanı ve meşrutî yönetime geçilmesiyle farklı aşamaların kaydedildiği bilinmektedir.

Anılan yüzyılda Avrupa ile Osmanlı Devleti arasındaki makas gitgide açılmıştır. Devlet politikası olarak Avrupa'ya eğitime gönderilen gençler, yeni bir kuşağın ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. İlâveten yeni ticari anlaşmalar gibi etmenlerle Avrupa'nın etkisi Osmanlı Devleti'nde hissedilir ölçüde artmıştır. Devletin her yerinde aynı gelişmişlik düzeyinin olmaması, birbirinden farklı fikirlerin varlığı, yönetime yakınlık derecesi gibi bir dizi etmen bazı ikiliklerin doğmasına sebep olmuştur. Berkes, halk ile devlet arasında, dini ve dünyevi kurallar noktasında, eğitimsiz çoğunluk ve eğitilmiş azınlık yönünden ve dinden edebiyata doğru yönelmişler ve batıyı tanıyanlar olarak bu ikilikleri başlıca dört maddede toplamıştır (Berkes, 2013: 254.). Adı geçen ikilikler yönetimden düşün dünyasına değin birçok alanda yeni yönelimleri ve çatışmaları beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte Osmanlı yönetici ve aydın sınıfı İstanbul içinde aynı ortamı paylaşmaktadır. Birçoğu sarayla ilişkili veya devlet kademesinde çalışmaktadır. Bu durum devletin ayakta kalması ve gelişmesi için sürdürülen çabalardaki farklılıklara kişisel ilişkilerin de eklenmesine vesile olmuştur. Böylece belirtilen ikilik ve çatışmanın basın, edebiyat vb. araçlarla görünürlüğü arttırmıştır.

Yukarıda özetlenmeye çalışılan siyasi ve fikri ortam, dost meclislerinden geniş halk kitlelerine basın vasıtasıyla ulaşmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti için Tanzimat'la ivme kazanan eğitim hamlesi, okuma eyleminin tabana yayılmasını kolaylaştırmıştır. Tanpınar bu durumu, yayıncılığın gelişmesi için eğitim dilinin Türkçeleştirilmesinin Tanzimat'la başarıldığı şeklinde açıklamıştır (Tanpınar, 2016: 52). Çalışmasının ilerleyen safhalarında üslup meselesine değinerek devlet memurlarının gazetecilik yapmasından hareketle “Bâb-ı Âli” üslubunun gazetelere geçtiğini ifade etmiştir (Tanpınar, 2016: 154). Özön de eğitim ve üslup meselesini birleştirerek dil değişikliği ve edebi ürün konusunda gazetelerin önemine işaret etmiştir (Özön, 1995: 114). Berkes de “edebiyat, dil, basın ve yazı” şeklinde üçlü bir mekanizmadan bahsederek Tanzimat'ın düşün dünyasına etkilerini incelemiştir. Türkçedeki gelişmelere paralel yöneticilerle halk arasında köprü kurulduğunu söyleyerek basının rolünün önemi üzerinde durmuştur (Berkes, 2013: 253). Kudret ise konuyu okuyucu nezdinde incelemiş ve Avrupa'daki gelişmelere dikkat çekmiştir. “Okuma” eyleminin küçük bir azınlığın elinden çıkarak geniş halk kitlelerine ulaştığını belirtmiştir. Bu etkileşimde gazetelerin tefrika usulü roman yayıncılığının etkisi üzerinde durmuştur (Kudret, 1977: 24-30).

Basın ve edebiyat arasında bir bağ olduğu görülmektedir. Basın tarihi alanında yapılan çalışmalar, özellikle gazetelerin içerik üretme sürecinde edebi ürünlerden

faydalandıklarını ortaya koymuştur. Gazeteler bir taraftan da döneminin siyasi, sosyal vb. atmosferini yansıtan önemli araçlardan biridir. Edebiyat tarihi üzerine yapılan tanımlamalarda da anlattığı zamana ışık tutmasıyla ilgili benzer ifadeler dikkat çekmektedir. Levend, edebiyat tarihi tanımını yaparken edebi ürünler için yaşadığı ulusun düşünce ve duyguda izlediği yolu, geçirdiği evreleri tanıtır, demiştir. Edebi eserlerin, bütün düşünce ve sanat ürünleri gibi toplumun hayatıyla ilgili olduğunu ve ulusal kültürün izlerini taşıdığını, bu yönleriyle kaleme alındığı dönemler için belge niteliğinde olduğunu iddia etmiştir (Levend, 2015: 3). Aytaç da yaptığı tanımda Levend'e yakın şekilde, ulusun tarihsel sürecini ortaya koymaya çalışan edebiyat bilimi dalı ifadelerini kullanmıştır (Aytaç, 2009: 239). Çalışmamızın girişinde belirttiğimiz bu görüşler, edebi ürünlerin gazetelerde halka ulaşmasıyla anlamını arttırmıştır. İlaveten Osmanlı Devleti özelinde konuya baktığımızda, edebiyatçı kimliğini taşıyan birçok kalem erbabının aynı zamanda hem devlet çalışanı hem de gazetecilik yaptığı görülmektedir. Ürün ve üreticinin ortak paydası olan gazeteler, özellikle “roman”ın gelişmesinde ve okuyucu kitlesine ulaşmasında önemli bir yer tutmaktadır.

Gazete ve roman arasındaki ilişkinin diğer tarafında Osmanlı Devleti'ndeki ortaya çıkış sürecinde görülen benzerlik vardır. Gazetenin ilk örnekleri Fransızca olduğu gibi romanın ilk örnekleri de Fransızcadan yapılan çevirilerdir. Konu sınırlandırması kapsamında bu örneklere değinilmeyecektir. Fakat incelenen romanların erken döneme ait olanlarında Fransız edebiyatının etkisi araştırmacılar tarafından ortaya konulmuştur. Levend, Tanzimat sonrası Türk edebiyatında, anılan etkiden bahsederek romantizm, realizm ve natüralizm akımlarının izlerinin görüldüğünü söyler. Bu akımların doğuşunu bireysel zevklere değil, toplumda beliren eğilime sanatçının biçim verme şekline bağlar (Levend, 2015: 27,58). Aytaç ve Özön'ün çalışmalarında ise romantizm, realizm ve natüralizmin ayrıntılarına değinilmiştir. 19. Yüzyıl başlarına tarihlenen romantizmle ilgili Aytaç, Alman idealizmini ve Pietizmi hazırlayıcı olarak göstermiştir. Duygunun düşünceden üstün tutulduğunu sözlerine eklemiştir. Özön ise bu akımın yayılmasının Fransız edebiyatı olduğunu söylemekle birlikte İngiliz ve Alman edebiyatlarının bu edebiyata etkileriyle oluştuğunu iddia etmiştir. Realizmle beraber tasvirlerin gerçekçileştiği ve keskin kişi ve çevre betimlemelerinin romana girdiği gözlemlenmiştir. Bu nesnellüğün dönemin bir etkisi olarak pozitivizmle doğrudan ilişkili olduğu da dile getirilmiştir. Gerçekliğin daha fazla ön planda olduğu natüralizm ise dönemin son edebi akımıdır. Duyularla algılanabilir gerçekliğin birebir yansıtılmasının ilke edildiği ve odağına sanayileşmenin sonucu ortaya çıkan ekonomik ve ahlaki bunalımın koyulduğu ifade edilmiştir. “Şimdi”nin gerçekliğinden ayrılmaksızın edebi ürün ortaya koyma gayreti olduğuyla ilgili yorumlar mevcuttur (Aytaç, 2009: 285-289, 298-299, 301).

Edebi akımlarda görüldüğü üzere roman, kaleme alındığı zamanı yansıtır. Levend bu durumu edebiyatın umut, kaygı, heyecan vb. insani duyguları göstermesi yönüyle değerlendirir (Levend, 2015: 53). Jale Parla'dan alıntı yapan Argunşah ise Türk romancılarının kendine özgü anlatıyı oluşturmak için gerçeğe sadık kalmak şartıyla geleneklerinden faydalandıklarını ifade etmiştir (Argunşah, 2006: 26). Yazarların romanlarında kültürel, sosyal ve siyasal yapıyı yansıtmaya gayretinde oldukları farklı çalışmalarda da dile getirilmiştir (Solmaz, 2015: 838). Nitekim “Batılılaşma” kavramı

üzerinden bakıldığında “Yeni Osmanlılar”ın çabaları görülecektir. Ali ve Fuat Paşa gibi devlet adamlarının konaklarında görülen yeni yaşam tarzı (Moran, 2001: 16), dil bilen ve çeşitli vasıtalarla Avrupa’yı yerinde gören aydınların fikirleri gibi etmenler romanlarda da kendine yer bulmuştur (Dino, 1998: 20). Böylece bazı romanlarda toplumu eğitme çabasının da oluşmasına zemin hazırlanmıştır. Moran, Namık Kemal’in eşitlik, vatan vb. siyasi fikirleri, Ahmet Mithat Efendi’nin ansiklopedik bilgiyi ve Mizancı Murat’ın da ahlak ve dürüstlük gibi manevi öğretileri romanlarında kullandığını aktarmıştır (Moran, 2001: 20).

Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi ve Mizancı Murat gibi diğer yazarların da benzer amaçları taşıdığı bilinmektedir. Birbirlerinin çağdaşı olan bu yazarlar dışarıdan ve birbirlerinden etkilenmiştir. Örneğin Tevfik Fikret’in Muallim Naci ve Recaizade Mahmut Ekrem’in veya Halit Ziya’nın özellikle Fransız realist romancılarının etkisinde olduğu iddia edilmektedir (Levend, 2015: 45). Tanzimat sonrası ortaya çıkan bu sürecin “Batılılaşma” karşısında yazarın konumunu belirlediği söylenebilir. Bu dönem Türk romanının emekleme çağı olarak adlandırılabilir. Moran’ın da belirttiği üzere hayalcilikten akılcılığa kısacası ilkelikten olgunluğa geçiş olarak görülebilir (Moran, 2001: 11). 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren gerek kurguda gerekse yazı dilinde gelişmeler göze çarpar. Edebiyat dünyasında belirli bir seviye yakalanmıştır. Benzer anlayışa sahip yazarların Servet-i Fünun gibi topluluklar kurduğu görülmektedir. Çağının edebiyat akımlarının da katkısıyla Türk romanının çağdaş araştırmacılar tarafından sistematikle dökülerek belli bir konu hakkında çalışma yapılmasına zemin hazırladığı söylenebilir.

Yazarlar ve Romanlar Hakkında Birkaç Söz

Gazetelerde yer alan roman tefrikaları, tanıtımları vb. içerik, tarih ilmi çerçevesinde farklı çalışmalara konu edilmiş, gazete vasıtasıyla Osmanlı Devleti’ndeki yayıncılık faaliyetlerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Bu durumun tersinin de mümkün olacağını göstermek bu çalışmanın hedeflerinden biridir. Yine tarih ilmi çerçevesinde, romanlardan dönemin önemli iletişim araçlarından biri olan gazetenin algılanışı ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu edebi tür her ne kadar bir kurguya dayanıyor olsa da dönemin yazarlarının kişiliği ve edebi akımları göz önüne alındığında düşün dünyasına ait gazete algısının neler ihtiva ettiği sorusuna cevaplar bulunabildiği görülmüştür. Benzer şekilde romanlar üzerinden “din, eğitim, kadın vb.” temalar da çalışmalara konu edilmiştir. Romanın halkla ilk buluşmasının basın vasıtasıyla olduğuna değinmiştik. Hem tefrika usulü hem de forma şeklinde parça parça romanların okuyucuyla buluşması, gazetelerin de halk nezdinde tanınırlığını arttırmıştır. İkisi arasındaki bu ilişki, her iki ürünün üreticisinin de çoğu zaman aynı olması sebebiyle iç içe geçmiştir. Gazete, romanların içinde yer bulmuş, bazen simge bazen de idarehanesi vasıtasıyla sosyal bir çevre olarak kurguya eklenmiştir. Romanlarda isimleri ve teknik özellikleri fazlaca belirtilmemekle beraber yerli ve yabancı gazetelerden söz edilmiştir. Hatta roman karakterlerinin “Batılı” tarzda yaşadığını belirten öğeler içinde yabancı gazete okuma alışkanlığı da gösterilmiştir (Baş, 2010: 324). Gazetenin ana konu olduğu romanlar da bulunmaktadır. Halit Ziya’nın Mai ve Siyah isimli eserinin başkarakteri gazeteci olup gazete idarehanesi de sıklıkla konu edilmiştir. Tanzimat’tan II. Meşrutiyet’e kadar yayımlanan romanlarda, benzer içerikler sıklıkla kullanılmıştır. Anılan dönemde kaleme alınan veya o dönemi anlatan 27 roman

incelenmiş ve 5'i hariç¹ hepsinde “gazete” içerikte yer almıştır.²

Bu çalışmaya Ahmet Mithat'ın 3, Ahmet Hamdi ve Halit Ziya'nın 2 ve diğer yazarların 1 olmak üzere 18 farklı yazarın romanı kaynaklık etmektedir. Adı geçen yazarların hemen hepsi eğitilmiş, devletin çeşitli kademelerinde çalışan kimselerdir. Müellifler, roman yazarlığının ve gazeteciliğin henüz tam zamanlı yapılmadığı bu dönemde gazeteyle de sıkı ilişki içindedir. Gerek romanları gerekse kültür, eğitim, siyaset vb. konularda yazdıkları makalelerle gazetelerin yazarlığını da üstlenmektedir. Ahmet Mithat, gazeteci kimliği ön plana çıkan yazarların başında gelmektedir. Gençliğinin ilk yıllarında Tuna Vilayet Gazetesi'nde başlayan gazeteciliği Tercüman-ı Hakikat sahipliğine kadar fasıllarla devam etmiştir (Kudret, 1977: 437-451). Özön özellikle ilk gençlik yıllarında gazete kurma, tekniğiyle uğraşma vb. çabalarının romanları üzerinde etkili olduğunu savunur (Özön, 1995: 146-147). Yenilik üzerine çabalarının romancılığı üzerine etkisinden Ülken de bahsetmiş, “Batı” kültürünü yaymak, halkta okuma merakı uyandırmak kendi ifadeleriyle “Acem baskısı eski masal kitaplarının hurafeleri yerine halkın kafasına aydın fikirleri yerleştirmek” amacını güttüğünü belirtmiştir (Ülken, 2003: 146). Ahmet Mithat'la çağdaş olan Recaizade Mahmut Ekrem de genç yaşında gazeteyle tanışmıştır. Tasvir-i Efkâr ve Terakki gibi gazetelerde yazıları yayınlanmıştır. Yenileşme hareketinin ilk temsilcilerindendir (Uçman, 2007: 503-504). Yaptığı dil çalışmalarıyla tanınan Şemsettin Sami de iki yazarla aynı dönemin temsilcilerindendir. Devlet memurluğunun yanında gazetelerde yazılar yayınlamıştır. 1874 yılında vilayet gazetesi çıkarmak için Trablusgarp'a gönderilmiştir (Uçman, 2010: 519-523).

Adı geçen üç yazar, çalışmada konu edinen yazarların yaşça en büyükleridir. Gençlik çağları Tanzimat uygulamalarının başladığı sıraya denk gelmiştir. Bir sonraki yazar kuşağının gençlik yılları II. Abdülhamit'in ilk dönemine rastlamıştır. Bunlardan biri olan Samipaşazade Sezai'nin ilk yazıları 14-15 yaşlarında gazetede yayınlanmıştır. Selefleri gibi yenilikçi yazarlar arasında olup Sergüzeşt romanı sonrası tahkikata uğrayınca Avrupa'ya geçmiştir (Kerman, 2009:77). Çıkardığı gazeteyle anılan Mizancı Mehmet Murat da benzer fikirleri savunmuş, bir dönem Avrupa'da bulunmuştur. Daha sonra II. Abdülhamit'in affetmesiyle beraber geri dönmüş ve Şura-yı Devlet üyeliğinde bulunmuştur. Başlangıçta devlet görevinde bulunup daha sonra Jön Türklerle ilişkili olduğu iddiasıyla sürgüne gönderilen ve felsefi yanı ön planda bulunan Şehbenderzade Ahmet Hilmi'nin de dönemi anlatan romanı bulunmaktadır. Gazeteci yanı çok bilinmemekle birlikte Nabizade Nazım da dönemin edebiyatçılarından olup Servet-i Fünun'un ilk yazarlarından (Kudret, 1977: 132, 143). Daha çok edebi kimliğiyle tanınan Halit Ziya, dönemin en üretkenlerindendir. İlk tahsilini İzmir'de yapmış, henüz 20'li yaşlarında “Hizmet” isimli bir gazete çıkarmıştır. Romanlarında determinizmin izlerinin görüldüğü belirtilmiştir. Kefeli, Huyugüzel'den yaptığı alıntıda 19. yüzyıl Avrupa romanının

¹Gazete veya basını içeriğinde kullanmayan romanlar ve yazarları şunlardır: Siyah Gözler (Cemil Süleyman), Mürebbiye (Hüseyin Rahmi), Mehcure (Mehmet Vecihi), İntibah (Namık Kemal), Salon Köşelerinde (Safveti Ziya)

²Gazete veya basını içeriğinde kullanan romanlar ve yazarları şunlardır: Saatleri Ayarlama Enstitüsü (Ahmet Hamdi), Mahur Beste (Ahmet Hamdi), Felâatun Bey ve Rakım Efendi (Ahmet Mithat), Müşahadat (Ahmet Mithat), Jön Türk (Ahmet Mithat), Jönler (Bekir Fahri), Refet (Fatma Aliye), Sinekli Bakkal (Halide Edip), Mai ve Siyah (Halit Ziya), Aşk-ı Memnu (Halit Ziya), Şıpsevdi (Hüseyin Rahmi), Hayal İçinde (Hüseyin Cahit), Eylül (Mehmet Rauf), Üç İstanbul (Mithat Cemal), Turfanda mı Yoksa Turfa mı (Mizancı Murat), Zehra (Nabizade Nazım), Araba Sevdası (Recaizade Mahmut Ekrem), Zavallı Necdet (Saffet Nezihi), Sergüzeşt (Samipaşazade Sezai), A'mak-ı Hayal (Şehbenderzade Hilmi), Taaşuk-ı Talat ve Fitnat (Şemsettin Sami), Bir Sürgün (Yakup Kadri)

fiziki ve sosyal çevreye önem verme ve işlev yüklemeye özelliği, romanlarının belirgin özelliklerinden biridir, değerlendirmesinde bulunmuştur (Kefeli, 2005: 81). Ahmet Mithat ekolünü devam ettiren, bununla birlikte Halit Ziya'da olduğu gibi realizm akımının etkilerinin romanlarında görülmesi mümkün olan diğer bir yazar Hüseyin Rahmi'dir. O da çağdaşları gibi bir süre memurluk yapmış ve çeşitli gazetelerde yazıları yayınlanmıştır (Göçgün, 1996: 324-326). Çalışmamıza kaynaklık eden 2 kadın yazardan biri olan Fatma Aliye de bu dönemin kalemlerindendir. Konak eğitiminin yetiştirdiği ilk entelektüel kadınlardan olup roman, felsefe ve çeviri alanlarında ilkleri başarmıştır (Ahmet Mithat Efendi, 2011: 19).

Eylül romanıyla tanınan Mehmet Rauf, yaş itibariyle yukarıda değinilen yazarlardan daha küçük olan ve çocukluğu da dâhil olmak üzere II. Abdülhamit döneminde gençliğe adım atan yazarlardan biridir. Asker kökenli olan müellif, Halit Ziya'nın Hizmet Gazetesi'ne gönderdiği hikâyesi ile basın hayatına atılmıştır. Gazeteci kimliği ön planda olan, uzun yıllar eğitimin içinde olan ve sonrasında siyasetle ilgilenen Hüseyin Cahit'in de bu dönemde ürettiği edebi eserleri bulunmaktadır (Kudret, 1977: 232, 242). Bir dönem Anadolu'da memur olarak görev yapan Saffet Nezihi de İkdâm'da yayınlanan romanlarıyla ün kazanan dönem yazarlarından. Natüralizmin etkisinde kaldığı iddia olunan Bekir Fahri ise Jön Türk kimliği ile tanınmaktadır. Bayındır kaymakamlığı görevindeyken İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne katılarak yurtdışına çıkmış ve özellikle Mısır'da uzun yıllar bulunmuştur. Murat Koç'tan aktaran Alan, Bekir Fahri'nin edebi bir eserin topluma ve gerçeğe dayandığı takdirde faydalı olacağı inancını taşıdığını belirtmiştir (Alan, 1827,1828).

Yine II. Abdülhamit döneminde doğan fakat incelenen romanları bu dönemden sonra kaleme alan yazarlar ise Ahmet Hamdi, Halide Edip, Yakup Kadri ve Mithat Cemil'dir. Ahmet Hamdi, Türk edebiyatının en üretken yazarlarından biridir. Aslen Batumlu olan müellif, çocukluğunu Anadolu'nun farklı vilayetlerinde geçirmiştir. Halide Edip özellikle Milli Mücadele dönemindeki faaliyetleriyle ön plana çıkmıştır. Ürettiği eserlerin birçoğu bu dönemi ve sonrasını anlatmaktadır. Bununla birlikte Sinekli Bakkal romanıyla II. Abdülhamit döneminde İstanbul'un sosyal dokusunu da işlemiştir. Fecr-i Ati edebiyat topluluğunun ilk üyelerinden olan Yakup Kadri, daha sonra Milli Edebiyat ekolüne katılmıştır. Çocukluk ve ilk gençlik yılları Kahire ve Manisa arasında geçmiş olup incelenen romanı yaşantısının izlerini taşımaktadır. Osmanlı Devleti'nin ilk hukuk doktoru olan Mithat Cemal, 1923 yılına kadar devlet memuru olarak görev yapmıştır. Roman kurgusunda genellikle yakın çevresindeki kişilerden yola çıkmıştır (Kudret, 1978: 107, 414).

Ahmet Mithat'ın Rodos günlerinde kaleme aldığı Felâton Bey ve Râkım Efendi ilk dönem Türk romanının tipik örneklerindendir. Romantizm akımının etkisinde toplumdaki zıtlıkları konu edinen eser, itidalli, kanaatkâr olarak resmettiği Rakım Efendi'nin örnek hayatını ve taklit derecesinde Avrupalı yaşam tarzına düşkün Felâton Bey'i anlatır. 1891 yılında kaleme aldığı Müşâhedât'da ise natüralist öğeler dikkat çeker ve yazar kendini romana dâhil eder. Beykoz'dan İstanbul'a vapur yolculuğu ve matbaada çalışma düzeni ile ilgili bilgiler içerir. Jön Türk, yazarın II. Meşrutiyet'ten sonra yayınladığı romanı olup Jön Türklere ziyade bir aşk hikâyesini anlatmaktadır. Rezaizade Mahmut Ekrem'in

incelenen eseri Araba Sevdası, realist akımın etkisi altında kaleme alınmıştır. Romanın ana karakteri Bihruz Bey'in, Felâton Bey'e benzer özellikler taşıdığından hareketle iki romanın birbirine yakın tenkitleri taşıdığı söylenebilir. 1872 yılında yayınlanan Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat ilk Türk romanı kabul edilmektedir. Argunşah, Şemseddin Sami'nin bu eserde toplumda bazı yerleşik adetlere eleştiri getirdiğini ifade etmiştir (Argunşah, 2006: 36).

Romantizmden realizme geçiş izlerini taşıyan Sergüzeşt, 1889 yılında yayınlanmıştır. Esaret temasının işlendiği roman, dönemin İstanbul yaşantısının sosyoekonomik dinamiklerini de göstermesi bakımından önemlidir (Tuğcu, 2018: 46). II. Abdülhamit'in saltanatının ilk dönemlerindeki İstanbul'a ışık tutan Turfanda mı Yoksa Turfa mı? isimli eser de gözlem ürünüdür. Bu dönemin önde gelen İslamcı fikir adamlarından olan Filibeli Ahmet Hilmi'nin kaleme aldığı A'mâk-ı Hayal, materyalist görüşe karşı kendi tezleri olan bir eserdir (Birinci, 1989: 555). Yazarı tarafından henüz planlama aşamasında anlatılan yerler ile ilgili notlar alınan Zehra, natüralist akımın başarılı örneklerindedir (Kudret, 1978: 154). Realist çizgiler taşımakla beraber romantizm etkilerinin de görüldüğü Mai ve Siyah, dönemin sanat ve hayat anlayışını aksettirmektedir (Baş, 2010: 321). Halit Ziya'nın en olgun eseri kabul edilen Aşk-ı Memnu kurgusu farklı olmakla beraber dönemin sosyal hayatıyla ilgili kıymetli bilgiler içermektedir (Fethi Naci, 1990: 60). İlk olarak Alafranga adıyla 1901'de tefrika edilmeye başlayan Şipsevdi yarım kalmış, ancak 1911'de yayınlanabilmiştir. Kurgusu dâhilinde Batılılık söyleminin eleştirisi görülse de esasında kitaplar üzerinden hayata dokunmayan öğretilere eleştiri getirildiği söylenebilir. Konusunu gerçek hayattan alan Refet, yetim bir kızın öğretmen olma serüvenini anlatır. Yazar burada kendisi gibi özel hocalardan ders alan kadınların kitaplarla ilişkisine de değinmiştir (Bitik, 2009: 44, 72). Çok eşliliğin yol açtığı sorunlar, kadının eğitimi ve meslek sahibi olmasının önemi gibi konulara da değinmektedir (Gürbüz, 2001: 107-114).

1900'lerin başında yayınlanan romanlardan olan Eylül, dönem romanlarında görülen genel bir özellik olarak aşka ve aile kurumuna saygılı olmasıyla dikkat çeker (Özbalcı, 1994: 180). Romanın ana karakterlerinin Avrupa'yı gazete, dergi vb. araçlarla takip etmesi yönüyle de ön plana çıkar. Yine aynı dönemde yayınlanan ve benzer edebi özellikleri gösteren Hayal İçinde hakkında yazarı dönemi için psikolojik ve toplumsal bir belge olduğu iddiasını anılarında dile getirir (Yalçın, 2010: 142). Zavallı Necdet de benzer özellikleri göstermekle beraber Feneryolu, Şişli, Adalar ve Bebek'teki zengin muhitin yaşayışını betimler (Kudret, 1978: 337). Jön Türklerin Mısır'da yaşadıklarını anlatan Jönler, natüralizm etkisinde kaleme alınmıştır. İstanbul dışında yönetim aleyhtarı Osmanlıların yaşadığı mekânlar ve kişilikleri hakkında verdiği bilgiler açısından kıymetlidir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerini anlatan fakat ileri tarihte yayınlanan romanlardan Saatleri Ayarlama Enstitüsü, kurgusu itibariyle daha geniş bir zaman aralığını anlatır. Romanın genel kurgusu içinde anılan dönemle ilgili yeniliklere ve yönetime karşı toplumda meydana gelen tepkileri anlatması bakımından önemlidir. Yine aynı yazarın kaleme aldığı Mahur Beste ise Osmanlı Devleti'nin yıkılış evresini ilmiye sınıfı üzerinden anlatır. Aksaray'ın Sinekli Bakkal semti ve etrafındaki toplumsal

gelişmelerin anlatıldığı Sinekli Bakkal romanı, bazı araştırmacılar tarafından yabancı okura yönelik kaleme alındığı için gerçekçilikten uzak olarak değerlendirilirken (Fethi Naci, 1990: 97) bazıları tarafından ise toplumun içinde bulunduğu durumu ayna gibi yansıttığı şeklinde değerlendirilmektedir (Şahin, 2011: 1550). Jön Türklerin Avrupa'daki mekân ve yaşamlarını konu edinen Bir Sürgün romanı, kitabın başkahramanı Dr. Hikmet'in yaşadıklarını anlatmaktadır. İstanbul'da II. Abdülhamit döneminin, İttihat ve Terakki Yönetiminin ve Milli Mücadele sürecinin anlatıldığı Üç İstanbul, ilk bölümünde aydınların psikolojik durumlarını başarılı bir şekilde tasvir eder. Roman, daha çok siyasal değişime göre biçim alan sosyal hayat, seçkinler, aydınlar ve iktidar ile elit tabaka arasındaki ilişkileri merkeze almıştır (Alver, 2003: 21).

Gazetecilik Mesleği ve Gazete İdarehaneleri

Basın sadece son üründen ibaret değildir. Onu oluşturan kişiler, içeriğine konu edilen olaylar ve fikirler, oluşturulduğu ortam vb. birçok farklı yön barındırmaktadır. Romanlarda da bunların yazar süzgecinden geçmiş anlatımları bulunmaktadır. Gazetecilik mesleği ve mekân olarak idarehaneleri, gazetenin haber kaynağı olarak gösterilmesi, içeriklerinin tartışılması ve günlük yaşamda kendisine yüklenen anlam, yazarların kullandığı temel yaklaşımlardır. Bunlar dışında batılılaşma ile gazete okumanın ilişkilendirilmesine, yurtdışı kaynaklı gazetelerin belirtilmesine, gazete satıcılarına ve ilanlara da değinildiği görülmüştür.

Gazetecilik mesleği ve mekân olarak idarehaneleri en çok değinilen tema olmuştur. Gazeteci kimliğinin önemli görüldüğüne değinilen örnek de bulunmaktadır. Müşahadat'da Refet'in önemli bir kimseyle tanışma isteği üzerine gazete sahibi "Tercüman-ı Hakikat'e ait damgalı bir kâğıda" tavsiye mektubu yazmıştır (Ahmet Mithat Efendi, 1977: 181). Mai ve Siyah'ta meslekle ilgili tafsilatlı açıklama yapıldığı görülmektedir. Romanın ana kahramanı Ahmet Cemil, ilk yazısının Mirat-ı Şuun'da yayınlanan bir roman tefrikası olduğunu belirtir. Bunun gazeteye ilk girişi olduğunu ve bir hafta içinde bir aylık çeviri yaptığını ifade eder. Edebiyat dünyası ile basın mesleğini bir tutar. Zahmetli bir iş olduğunu ve yer yer aşağılandıklarını söyleyerek istediğini yazmadığından şikâyetçidir. Gazetecilikten para kazanmak arzusunu da taşıdığı görülmektedir. Daha okuldayken dışarıdan özel ders vererek geçimini desteklemek şartıyla gazetecilik yapma arzusundaydı. Genellikle gazetelerin kasalarının boş olduğunu bununla birlikte cüzi bir ücret alındığını da sözlerine ekler. Zaman içinde bir gazete imtiyazı alma hayali olduğunu da romanda görmek mümkündür. Nitekim ilerleyen bölümlerde maaşlı çalıştığı gazeteye ortak olmuş ve tamamen bu işten geçimliliğini sağlamaya başlamıştır. Romanın ilerleyen kısımlarında bu konuya değinmeye devam edilmiştir. Yöneticilerden Ali Şekip'in gazeteden ayrılacağı, iş yükünün artacağı belirtilerek yeni bir yazar alınması düşünülmüştür. Gazetenin maddi olarak zorda olduğu belirtilerek gereksiz para alanların da gönderilmesi hedeflenmiştir (Uşaklıgil, 2007: 188-189).

Diğer romanlarda da gazeteciliğin parasal yönüne değinilmektedir. Felatun Bey ve Rakım Efendi romanında Rakım Efendi'nin yabancı dili vasıtasıyla gazetelere makaleler kaleme aldığı belirtilmiştir. Başlangıçta bedelsiz olarak yaptığı bu iş için gazete sahipleri yazı hizmetinde devamlılığı sağlamak amacıyla haftada birer ikişer

lira ödeme yapmışlardır. Gelirin haftada iki liraya kadar çıkması üzerine Rakım Efendi bakanlıktaki işinden de ayrılmıştır (Ahmet Mithat Efendi, 2016: 17). Bunun tersi olarak Üç İstanbul romanında gazeteci maaşının düşük olduğu iddia edilmektedir. Yazar ilerleyen sayfalarda maaşlara tekrar değinerek bir vesileyle zam aldıklarını dile getirir (Kuntay, 1987: 63, 122). Şıpsevdi'de yazar bankada en ağır işi yapanların hamallar olmasına rağmen en yüksek kazancı direktörün almasını örnek göstererek gazetelerde de en çok çalışanların yazarlar olmasına rağmen gazete sahibinin cebini doldurduğundan bahseder (Gürpınar, 1327: 658). Yurtdışında gazetecilik yapan bir Osmanlının kazancıyla ilgili bilgilere ise Bir Sürgün romanında rastlamak mümkündür. Romanın kahramanı Cemal, “Meşveret” isimli gazetenin dizilmesi, postalanması gibi işlerle para kazandığını ve bir sandal sahibi olduğunu, ayrıca çalışmakta olduğu dükkânın kirasını ödeyebildiğini söyler (Karaosmanoğlu, 1987: 37). Bunun gibi yurtdışında gazetecilik yapan Osmanlılarla ilgili olumsuz bilgilere de ulaşmak mümkündür. Jönler isimli romanda Avadis isimli şahsın İstanbul'dan Mısır'a kaçtığını ve burada gazetecilik yaptığı yazar. Bu kişinin mesleğini kullanarak uydurma haberlerle eşraftan para koparmaya çalıştığı ifade edilir (Bekir Fahri, 1985: 56). Şıpsevdi romanında ise yabancı bir karakterin para kazanma arzusuyla gazetecilik yapma hevesinden bahsedilir. Mac Farlan isimli bu şahsın İstanbul'da tutunduğu ve yalan haberler üreterek kazancını arttırdığı görülür. Uydurma bir haber üretilmesiyle ilgili pasajda adı geçen şahıstan hareketle gazete yazarlarının genellikle züğürt olduğu ve bu işi yapmaya meyyal oldukları iddia edilmiştir (Gürpınar, 1327: 405, 419). Sinekli Bakkal'daki iddiaya göre ise Fransa'da mizah gazetecileri çok para kazanmaktadır (Adıvar, 2007: 211).

Mesleğin betimlendiği noktalar kazanç mevzuuyla sınırlı değildir. Bir gazetecinin sahip olması gereken özelliklerden ve kişiliklerden de bahsedilmektedir. Örneğin Müşahedat'ta Şirket-i Hayriye hakkındaki şikâyetler üzerine yazar, sadece gazetecilikle meşgul olsaydık insafsız olurduk, der. İlerleyen sayfalarda zihinlerinde birbirine zıt ve çeşitli birçok bilgi olduğundan, her gün yeni bilgilerle karşılaştıklarından unutkan olduklarından bahseder (Ahmet Mithat Efendi, 1977: 19, 232). Bir Sürgün'de ise gazetecilerin entelektüel birikimlerinin zayıf olduğundan şikâyet edilmektedir. Yazar, Sezai Bey'in makalelerini beğenirken Ahmet Rıza'nın üslubunu sıkıcı bulmaktadır. Diğer yazarların ise kişilikten dahi uzak olduklarını söylemektedir (Karaosmanoğlu, 1987: 156). Jön Türk romanında Ahmet Mithat, gazetecinin “kâtip” olduğunu belirtir. Bu kelimenin anlamını oldukça geniş tutar. Ona göre münşi, edip veya nakkaş değildir, hepsini kapsayan bir anlam taşır (Ahmet Mithat Efendi, 2009: 32). Ahmet Mithat'ın diğer bir romanı Mai ve Siyah'ta “çirkin basın hayatı” olarak tarif ettiği dünyanın Raci üzerinden kötü bir örneğini gösterir. Arkadaşlarının ona olan sevgisini kin ve kıskançlıkla harmanlar. Hâlbuki Raci'nin vazifesi sadece muhabirlerden toplanan haberleri düzeltmektir. Bununla birlikte ilan paralarından aşırın, siyasi yazı yazmaktan kaçınan bir tiptedir (Uşaklıgil, 2007: 18-20). Fiziki bir gazeteci betimlemesine ise “Vay! Matbaaya geç kaldık...” nidaları atan Moiz üzerinden “at hırsızı” benzetmesiyle Üç İstanbul'da rastlanmaktadır (Kuntay, 1987: 80, 106). Ayrıca “fesini her zaman ensesine doğru itmeye, pantolonunun paçalarını en kuru havalarda bile kıvrmasıyla meşhur” şeklinde Mai ve Siyah'ta da vardır. Aynı romanda Ahmet Cemil'in gazete idarehanesi tasavvurunda “yeşil örtülü büyük yazı masalarının yanlarında iri sakallı, altın gözlüklü, yüksek sesle konuşan, yüksekten bakan adamlar”

şeklinde de betimleme mevcuttur (Uşaklıgil, 2007: 65, 201).

Gazetecilerin yazı kaleme almasına, idarehanede çalışmasına ve kullandıkları yazı mekânlarına da romanlarda değinilmiştir. Jönler romanında Muallim Mesut'un bir kıraathanede gazetesini hazırlamakta olduğu anlatılır (Bekir Fahri, 1985: 35). Mai ve Siyah'ta başyazar Ali Şekip başmakalesini matbaada kaleme almaktadır (Uşaklıgil, 2007: 7). Ahmet Mithat fiziki mekân olarak Şirket-i Hayriye vapurlarını işaret eder. Geminin kaptanından memuruna ve yolculara değin birçoğuyla dostluk kurmuştur. Yazı işleri yoğun olduğu zamanlarda küçük kabinler kendilerine tahsis edilmektedir. Romanın devamında geceleri yazı yazdığını farklı bir örnekle anlatır. Köhne bir kanepenin üzerinde sabahın ilk ışıklarında uyuya kalır. Ona göre gazetecinin bu saatte işi olmaz. Gazetecinin sabahı öğleden sonra başlar (Ahmet Mithat Efendi, 1977: 19,93). Mai ve Siyah'ta da benzer anlatı vardır. Gazetelerin, gece basılıp erken saatte dağıtımına çıkması nedeniyle en sessiz oldukları zamanın sabahları olduğu söylenir (Uşaklıgil, 2007: 74). Yine matbaada nelerle uğraştığına da değinmiştir. İç ve dış haberleri, telgrafları gözden geçirerek yaptığı düzeltmelerle yeniden kaleme almış ve haber özetleri yazmıştır (Ahmet Mithat Efendi, 1977: 449). Jön Türkleri konu edinen Bir Sürgün'de ise öne çıkan, habere ulaşma yöntemidir. Pire Limanı'nda bulunan Cemal'in, buranın Türkiye'ye yakınlığı ve farklı noktalardan gelen gemilerin uğrak noktası olması hasebiyle birçok habere erkenden ulaşabildiği ve gazetelere aktardığı anlatılmıştır (Karaosmanoğlu, 1987: 38).

Karşıt görüşlü gazetecilerin birbirleriyle olan ilişkileri hakkında da birtakım malumat bulunmaktadır. Müşahadat'ta yazarın "kalem kavgası" olarak isimlendirdiği durum gerekli karşılığın hızlıca verilmesi üzerinedir. Her sabah tüm gazeteleri gözden geçirmektedirler. Aleyhlerindeki yazıları tespit edip karşılığını hazırlamayı asli vazife edinmişlerdir (Ahmet Mithat Efendi, 1977: 327). Mai ve Siyah'taki örnek ise bir zamanlar aynı gazete için çalışan iki kişiden birinin diğeri hakkındaki olumsuz yazısıyla ilgilidir. Gazetenin diğeri çalışanlarının verdiği tepkilere bakarak, okuyucunun yükleyeceği anlamdan çekinen bir gazeteci resmedilmiştir. Aynı romanın gazetecilerin aralarındaki tartışmalara değinen başka bir pasajında ise "gürültü" tabiri kullanılmıştır. Buradaki maksat, milletin gürültüyü sevmesi ve orada toplaşmasıdır. Tartışanların gülünç duruma düştüklerini ve insanların da bu eğlenceyi takip etmekten zevk aldıklarını iddia etmektedir (Uşaklıgil, 2007: 99-100, 245-249). Başka bir tartışmada gazete haberlerine muhataplarının verdiği cevaplar vardır. Aleyhte yazılan birçok makaleye basın toplantılarıyla mukabele edildiği Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde görülmektedir (Tanpınar, 2017: 355).

Tüm bu özelliklere sahip gazetecilerin çalışma mekânları diğeri bir ifadeyle gazete idarehanelerin tasvirleri sınırlı olmakla birlikte ayrıntılar içermektedir. Hemen hepsi matbaanın içinde yer alan bir bölümdür. Geceleri kalacak kadar donanımına sahiptir. "Gazete kaldığı akşamlar idare odasının penceresinin kenarına ilişip" cümlesinde örneği görülmektedir. Aynı romanda bir nöbet gecesi de anlatılmaktadır. Kendisiyle birlikte basımevi bölümündeki dizgicilerle Ahmet Cemil yalnız kalmıştır. Buradan sonra matbaayı tasvir etmeye başlar. Litografya makinesi dipte örtülü durmaktadır. Yağ, petrol, kâğıt ve mürekkep kokusundan oluşan ekşi bir hava hâkimdir. Başmürettip bir arkadaşının tuttuğu el lambasının ışığında gazetenin son düzeltmelerini yapmaktadır. Hazırlanan gazete nöbetçi yazar kontrolünden sonra basıma geçmektedir (Uşaklıgil, 2007: 154,

253-255). Matbaa tasvirine Jönler'de de rastlanmıştır. Mısır'da bulunan bu matbaaya geniş kemerli bir kapıdan girilmektedir. Karanlık birkaç odanın altında iki mağazaya yerleşiktir. Sağ köşede, içinde dağınık kitapların ve bazı gazete ve evrakların ortada olduğu başyazarın odası bulunmaktadır (Bekir Fahri, 1985: 28). Gazetenin basıldığı bu mekânların ihtiyaçlarının neler olduğuna dair Mai ve Siyah'ta anlatı mevcuttur. Kapanan bir matbaanın açık artırımından petrolle çalışan litografya makinesi alınmıştır. Matbaa temizlenmiş, harfler ve diğer araç gereçler tamamlanmıştır. Dizgiciler ve diğer çalışanlara gerekli açıklayıcı bilgiler verilmiştir. Çalışanların eğitilmesinin yanında idarehane ve matbaa ortamının okul olarak gösterildiği de vakidir. Aynı romanda gazeteci Raci'nin yetim kalan çocuğu iyi yetişsin diye annesi tarafından buraya getirilmiştir (Uşaklıgil, 2007: 90, 190-197). Biraz daha yaş alanların fikirlerini yoğuracağı yerler olarak resmedilmektedir. Mahur Beste'de "hürriyet, istibdat, mesail-i mühümme-i dâhiliye" gibi kavramları ateşli şekilde arkadaşlarıyla tartışmayı seven bir genç, matbaaya ufak tefek işler yaparak para kazanmaktadır (Tanpınar, 2012: 101-102). Gazete ve matbaanın Jön Türk hareketine olan katkısı üzerine de durulmuştur. Jönler'de İttihat ve Terakki yanlısı başkahramanın, yaptığı yanlışlar yüzünden gazetesini hıdive kaptırdığı söylenmektedir. Bu vesileyle gazete saray yanlısı olacak, gençler gazeteden uzaklaşacak ve önemli evraklar yanlış ellere geçecektir (Bekir Fahri, 1985: 118-119).

Gazete İçerikleri ve Bazı Tartışmalar

Gazete haberleri, dönemi temel alan akademik çalışmalarda ayrıntılarıyla ortaya konulmuştur. Burada roman kurgusu dâhilinde nelerin ön plan çıkarıldığı tartışılacaktır. Örneğin Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde kamuoyu oluşturma amacıyla yapılan haberler dikkat çekmektedir. On yıl öncesine kadar, yapılan her etkinliği öven haberler taşıyan gazeteler artık enstitü ile ilgili hep olumsuz haberler yapmaktadır. Enstitüyle ilgili olumlu haberler Halit Ayarçı'yı mutlu etmektedir (Tanpınar, 2017: 13, 277). Jön Türk'te haber detayı vererek basının bilgilendirme işlevi örneklendirilmiştir. Birbirlerine denk görülmeyenlerin evliliklerinin sakıncaları üzerine yapılan sohbet konunun destekçisi olan kişi Avrupa dâhil olmak üzere birçok olumsuz haberin gazetede yayınlandığı söyleyerek savlarına destek olarak gazeteyi göstermiştir (Ahmet Mithat Efendi, 2009: 30). Yine Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde enstitünün kuruluş aşamasında haberlerin artmaya başladığı, kadro kurma aşamasında haddinden fazla olduğu vurgulanır. Diğer bir örnekte Hayri İrdal'ın işten atılmasını ailesi gazete haberinden öğrenmektedir. Okuyucuların enstitüleriyle ilgili bazı bilgileri gazeteden edindiklerini söylemektedir. Yolda gördüğü bir devlet memuru için Hayri İrdal, genelde iktidardayken gazetede resimlerini, düşünce de kendilerini görürüz, demiştir (Tanpınar, 2017: 182, 196, 215, 277).

Müşahadat'ta haberin elde edilmesi ve gazeteci tarafından değerlendirilmesi anlatılmaktadır. Gazeteye birçok haber ulaştığını ve doğruluğunu teyit etmedikçe yayınlamadıkları iddia edilmektedir. Aynı romanın devamında son haber ve telgrafların akşamüstü geldiği vurgulanarak önemine dikkat çekilmiştir (Ahmet Mithat Efendi, 1977: 90, 177). Haberin değeri kamuoyunu etkilemesinin yanında muhatabının konuyla ilgisine de bağlıdır. Belki üzülmeye okunup geçilen cinayet haberleri Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde, Hayri İrdal'ın daha önce tanıdığı Nevzat ve Zeynep Hanımların Tayfur Bey tarafından öldürüldüğünü okuyunca gösterdiği tepkide olduğu gibi, olaya karışanları

tanınınca farklı anlam kazanabilir (Tanpınar, 2017: 196). Ayrıca haber olabilme ihtimali de önemli görülmektedir. Üç İstanbul'da Cemalifer karakteri, Cemile karakterinin evliliği öncesi nikâhta çekilen ve üç paşanın yer aldığı fotoğrafı düşünerek gururlanmaktadır (Kuntay, 1987: 169). Benzer şekilde Hayal İçinde'de alelade bir haber olan gayrimüslim bir çiftin evliliği, kişisel özelliği nedeniyle roman karakterinin ilgisini çekebilmiştir. Zira roman bu duruma açıklık getirmektedir. Türkçe bir gazete okumasında dahi birçok haber gözden kaçarken, Monitör Gazetesi'ndeki küçük bir bölümü görebilmiştir (Yalçın, 1317: 27, 209).

Haberler bir gazetenin ağırlığını oluşturmakla beraber tamamını ifade etmez. Başyazılardan yorumlara, roman tefrikalarından ilanlara değin birçok farklı içerik gazetelerde bulunur. Özellikle Saatleri Ayarlama Enstitüsü'nde bu durum detaylı olarak görülmektedir. Yazarın "Dervişçesine tavırlarımız ve laubaliyane, hatta tiryakice ahvalimiz" diyerek özetlediği tavırla, hayali bir kişi hakkında yabancı bir âlimle yazışmalar makale olarak yayınlanmıştır. Romanın ilerleyen sayfalarında enstitü hakkındaki gazete makaleleri anlatılmaktadır. Enstitünün teşkilatı ve amacı, görevlilerin hayat hikâyeleri vb. konular gazetelerde yer bulmuştur. Hatta Hayri İrdal'ın 3 yaşından beri bu işin içinde olduğuna dair hayali bir hayat hikâyesi dahi yayınlanmıştır. Bu yazılar üzerine Hayri İrdal'ın ailesinin doğruymuşçasına verdiği tepki ve halasının gazetelerde ismine rasgeldiği yeğenini 20 yıl sonra ziyaret ettiği anlatısı, gazetelerin etkisini göstermesi bakımından değerlidir. Gazete yazılarının bir artısı da enstitünün yurtdışında tanınırlığına hizmet etmesi olmuştur. Osmanlı Devleti'nde basılan gazetelerde Amerika'da kurulan Saat Severler Cemiyeti hakkındaki ajans haberleri ve Halit Ayaracı'nın benzer her haber sonrası basın toplantısı düzenlemesi bu durumun tipik örneğidir (Tanpınar, 2017: 277-288, 355).

Yazarların romanlarında gazetelerin nelerden bahsetmesi gerektiğiyle ilgili önerilerinin de olduğu görülmektedir. Müşahedat'ta yazar gazetenin öğreticiliğinden bahseder. Devletin zengin olabilmesi için insanların ferah içinde olması gerektiğini belirtir. Düşüncelerinin halka ulaşması için gazete sayfaları bu konuyla dolmalıdır (Ahmet Mithat Efendi, 1977: 195). Ayrıca iş bulmaya yardımcı olduğu da görülmektedir. Mai ve Siyah'ta A. Cemil gazeteye sıkıştırdığı ilanla haftada 4 gün çalışabileceği bir iş bulmuştur (Uşaklıgil, 2007: 152). Şıpsevdi'de ise üretilen içeriklerin olumsuz tarafları üzerinde durulmuştur. Şişmanlık hastalığına tutulmuş bir kız olarak tanımladığı Lebibe Hanım'ın gazete ilanlarına verdiği önemi eleştirmiştir. Buralarda gördüğü yalancı ilaçlara kanıp kullanarak daha çok kilo aldığını anlatır. Konu hakkındaki diğer pasaj oldukça uzundur. Gazeteye verilmek istenen bir ölüm ilanının metni üzerinden bazı toplumsal eleştiriler yapılmıştır. Yazar, Frenkçe yazıp Türkçeye çeviren aklı sağlam, alaca fikirli bazı edebiyatçılarımız sözleriyle bu durumdan rahatsızlığını dile getirmiştir. Anılan ölüm metninin de bu şekilde oluşturularak gazete idarehanelerine gönderildiğini söyler. Önemli gazetelerin hiçbirinin metni ciddiye alarak yayımlamadığından memnuniyet duyduğunu da sözlerine eklemiştir (Börekçi Oğuzhan: 349-365).

Tarih okumalarında, dönem gazetelerinin içeriği kültürel, sosyal, siyasal vb. birçok yönden incelenmiştir. Bununla birlikte aynı gazetelerin iktisadi bir teşebbüs oldukları da unutulmamalıdır. Bu sebeptendir ki içerikleri bir yönüyle de okuyucu ilgisi

çekmeyi amaçlamıştır. Nitekim Şipsevdi'de bu durum görülmektedir. Piyango meselesi üzerine birkaç sayfa değinen yazar, basının bu piyango havadisini bir iki defa yazmakla bitirmeyeceğini söyler. Sözlerine “tatlı tatlı yazılan bu satırların gene tatlı tatlı okunduğunu yazarlarımız bilirler.” şeklinde devam etmiştir. İlerleyen sayfalarda ise gazetelerin başka bir özelliğine değinmiştir. Ona göre piyango meselesi bir süre daha gazete sütunlarında ve halkın dilinde dolaştıktan sonra haberin mezarı olarak isimlendirdiği zamana gömülmüştür (Gürpınar, 1327: 115, 512-513, 664-665). İlgili ve ilişkili kişiler haricinde genelin okuyup geçtiği gündelik hayata dair pek çok haber de bu sınıfta değerlendirilebilir. Zehra'da Sırrıcemal isimli bir şahsın intihar haberi örnek gösterilebilir (Nabizade Nazım, 2012: 101). Müşahedat'ta Ermeni bir vatandaşın beraberinde bir kadınla yurtdışına kaçması ve oluşan tepkiler yine aynı minvaldedir (Ahmet Mithat Efendi, 1977: 216). Şipsevdi'de hırsızlığın arttığına dair “her gün gazetelerde 1-2 olay görüyorum” ifadesi de benzer durumu işaret etmektedir (Gürpınar, 1327: 802). Jön Türk'te yer alan anlatıda gayri ahlaki görülen bir ilişkinin haber olması üzerinden toplum eleştirisi yapılmış, gazetelere ancak çok küçük kısmının haber olabildiği vurgulanmıştır (Ahmet Mithat Efendi, 2009: 40-41). Rüşvetin ana konu edildiği bir anlatıda ise Babıali'ye ses duyurulamadığından gazetenin cismi ismi gibi değil denilerek şikâyet edilmektedir (Mizancı Murat, 2019: 259). Bunların dışında bir iki satırla gazetelerde yer bulan diğer içerikler genellikle resmi havadislerdir. Jön Türk'te yer alan Kazım Bey'in rütbe ve sınıfça terfisi bu meyandadır (Ahmet Mithat Efendi, 2009: 97). Mahur Beste'de ikinci rütbeden şefkat nişanı alan bir kadın haberi de aynı şekilde değerlendirilebilir (Tanpınar, 2012: 69). Sinekli Bakkal'da, görevden el çekmiş bir paşanın tevcihat bölümündeki rütbe ve taltif haberlerine baktığı görülmektedir (Adıvar, 2007: 42). Yine gazetelerin hemen her sayısında bulunan gelen giden bölümü ve cenaze duyurularına da romanlarda değinilmiştir (Kuntay, 1987: 160, 309).

Özellikle gazete çevresinde oluşturulan romanlarda, içerik eleştirileri görülmektedir. Bu eleştirilerin altında gazetelere uygulanan sansür nedeniyle içerik oluşturmadaki güçlüğü yattığı iddia olunabilir. İlaveten gazetecilerin yetersizliklerinden de söz edilebilir. Örneğin Mai ve Siyah'ta dünyanın yuvarlaklığıyla ilgili bir yazı eleştirilirken “bir gün dört işleme ilişkin bir yazının dahi yayımlanabileceğinden şikâyet edilmektedir (Uşaklıgil, 2007: 96). Başka bir romanda ise doktor bir yazarın seviyesine uygun olmayan alelade dedikoduları kaleme aldığı belirtilmiştir (Tanpınar, 2017: 135). Müşahedat'ta ise bir kadının boğulma haberi üzerinden eleştiriler vardır. Tercüman-ı Hakikat'te bile haberin yanlış çıktığını belirten yazar, aslında kadının yanında bir Yahudi olduğunu ve bunu sadece tek bir gazetenin “yanında biri olduğu halde” şeklinde verdiğini belirtmiştir. Araştırma yapma ihtiyacı duymayan gazeteler üzerinden, “itiraf etmelidir ki basınının bu yoldaki istihbaratı %99,5 nispetinde yanlış çıkar.” şeklinde eleştiri getirmiştir (Ahmet Mithat Efendi, 1977: 335).

Mai ve Siyah'ta içeriğin açıklanmasıyla beraber gazetenin şeklen oluşturulması da anlatılmıştır. Mirat-ı Şuun'un yazıya hazırlanmasında anılan durum görülmektedir. Yönetim masasında Ali Şekip olayların özetini hazırlamakta, Raci bir dergiden aldığı makaleyi kısaltmaktadır. Hüseyin Baha hesap yüzünden Ahmet Şevki'yle tartışırken, başmürettip bir taraftan “değişik yazılar ve haberler bölümüne 1,5 sütun daha gerek” diyerek kapıdan bağırılmaktadır (Uşaklıgil, 2007: 75). Benzer şekilde Zavallı Necdet'te

de masa başında gazeteye gelen hikâyeleri ayıklayan bir gazeteci resmedilmiştir (Saffet Nezih, 1995: 32). Benzer şekilde içerik oluşturmanın yöntem ve örnekleri romanlarda görülmektedir. Mai ve Siyah'ta Ahmet Cemil'in Avrupa gazetelerinden makale baktığı, çeşitli haberler sütunlarında her zaman halkın hoşuna giden bir düzme yazıyı süsleyerek gazeteye koyduğu ifade edilmiştir. Yine aynı romanda oldukça bilgili bir yazarın mecburen okul çocuklarına kurşun kalem beğendirmeye, resim örnekleri göstermeye mecbur kaldığı bir süreçten de bahsedilmiştir (Uşaklıgil, 2007: 170, 186). Müşahadat'ta gazeteye makale konusu anlatılmıştır. Yazar, vapurdaki bir tartışmayı gazetede seri makale konusu yapmak arzusunda olduklarını, bununla birlikte işin iç yüzünün eksik kalacağını düşündüklerinden vazgeçtiklerini belirtmiştir (Ahmet Mithat Efendi, 1977: 47). Mahur Beste'de gazete içeriğine yorum yapan okuyucu tasviri bulunmaktadır. Halit Bey köşe minderine oturarak gazete okumaya başlamış ve vah vah, yazık oldu adama gibi laflarla yorum yapmaktadır (Tanpınar, 2012: 152).

Yurtdışı kaynaklı olayların öğrenilmesinin ve yurtdışındakilerin ülkede meydana gelen gelişmelerden haberdar olmasının kaynaklarından biri de gazetelerdir. Örneğin Sergüzeşt'te Fransızca gazete okuyan bir karakterin anlatıldığı görülmektedir (Samipaşazade Sezai, 2017: 48). Yine Fransızca bir gazeteden haber alma bilgisine Jönler'de rastlanmaktadır (Bekir Fahri, 1985: 168). Bir Sürgün'de ise çocukluğunda resimli gazetelerde onlarca kez resmini gördüğü Eysel Kulesi'ni yakından gördüğü sırada yaşadıkları betimlenmiştir (Karaosmanoğlu, 1987: 112). Dönem basınına farklı bir eleştiri ise Turfanda mı Yoksa Turfa mı romanında bulunmaktadır. Anılan eleştiri kitabın başkahramanı Mansur Bey'in Courier d'Orient isimli bir Fransızca gazeteyi okurken ağzından dökülenlerde görülmektedir. Açıkça yabancıların menfaatlerinin desteklendiğini söyler. Buna Times, Figaro gibi yabancı gazetelerin, Osmanlı Devleti'nde basının baskı altında olduğundan bahseden düşmanca tavrılı yazılar yayımladıkları için hiddetlenmiştir (Mizancı Murat, 2019: 16).

Siyasi ve sosyal atmosfer ve roman yazarlarının dünyevi görüşleri yazdıklarını doğrudan etkilemiştir. Anılan yerli ve yabancı basının haberlerine farklı bakış açılarının da metinlerde geçmesi kaçınılmazdır. Örneğin Şipsevdi'de sansüre takılmayan bir haber içeriği oluşturulmuştur. Sel ızgaraları hakkında eskiden söylenegelen, büyük bir yağmurda binicisiyle eşeğini yutması, efsanenin haberleştirilmesi üzerine yazar, "halkın anlayışını aşağılaştıran, ahmakların hoşlanacağı" böyle haberlerin yayılmasına sansür aldırılmazdı, demiştir (Tanpınar, 1317: 24). Jön Türk'te de bazı haber metinlerinin tersten okunması gerektiğiyle ilgili bir bölüm vardır. İlgili pasajda baş hafiyelerden Feyzullah Efendi'nin bir yakınının ölüm haberi üzerinden bir anlatı oluşturulmuştur. Ahmet Mithat'a göre, ayağı kayıp düşen bir kızın elbiseleri tutuşmak suretiyle öldüğü şeklindeki haberin aslı, kızın bir delikanlıya gönül vermesi ve karşılık bulamaması sonucu intihar etmesidir (Ahmet Mithat Efendi, 2009: 122). Haber içeriklerinin yanında bazı gazetelerle yakalanmanın sonuçları üzerinde de durulmuştur. İstanbul'da üzerinde Mizan Gazetesi yakalanan bir kişinin zabtiye nazırı tarafından sorgulandığı, yasaklı bir gazeteyle yakalanan birinin sorgusuyla onlarca kişinin yakalandığı Jönler'de anlatılmaktadır (Bekir Fahri, 1985: 47-48). Benzer bir pasaj Üç İstanbul'da bulunmaktadır. Roman kahramanlarından Süleyman'ın cebinden karakol sorgusunda Meşveret Gazetesi çıkmıştır. Ayrıntı verilmeyen bu olaydan sonra

iki kişinin diyalogunda anılan sorgudan bahsedilerek “cebinden Meşveret çıkan herifi yakından tanımak ne demek görürsün!” şeklinde zabtiye nazırının bağırdığı söylenmiştir (Kuntay, 1987: 263, 297). Ahmet Mithat Jön Türk isimli romanında muzır neşriyat sayılan gerçek eserlerden bahsetmiştir. Ziya Paşa'nın Girit Zafernamesi ve içinde bir kelime siyaset yazısı olmasa da sırf yazarının isminden dolayı Harabat bu sınıftan sayılmıştır. Tasvir-i Efkâr, Muhbir ve Hürriyet gazetelerinin koleksiyonları ve Avrupa ve Mısır'da Jöntürkler tarafından yayınlanan gazeteleri de ilave etmiştir (Ahmet Mithat Efendi, 2009: 86-88).

II. Abdülhamit idaresine doğrudan veya dolaylı cephe alan yazarların bu durumu romanlarına aktardıkları görülmektedir. İlaveten sansürü şikâyet etme olgusu romanın anılan dönemden sonra kaleme alınmasıyla artmaktadır. Üç İstanbul romanında bu durum görülmektedir. Aksaray'daki evinde Adnan ve arkadaşları toplantı yapmaktadır. Ev tasvirinde korku kendini hissettirir. Perdelerin üstüne çarşaflar asılıdır. Her ikisinin de bir hizada olmasına dikkat edilmiştir. Amaçları içeride lamba yandığının sokaktan belli olmamasıdır. Bu sırada okudukları gazetede Mithat Paşa'nın kovulduğu yazmaktadır. Anlatı, aldıkları haberden kimsenin memnun olmadığını gösterir. Romanın devamında yazar, Adnan'ı Abdülhamit destekçisi bir müşirle konuşturur. Müşir, devletin Avrupa seviyesine geldiğini söyler. Adnan kızgın bir tavırla mektepsiz, gazetesiz, efkâr-ı umumiyesiz, hürriyetsiz bir Avrupa, der. Hürriyet kelimesi üzerinden müşir konuşmaya devam eder. Arkasından felaket getireceğini söyler. Adnan ne felaketi deyince müşir hışımla “fıkralar, gazeteler” ifadesini kullanır. Dünyanın hiçbir yerinde efkâr-ı umumiyenin olmadığını, kendi gazetelerimize Adnan'ın dahi güldüğünü, Avrupa gazetelerinin ise Yıldız Sarayı'nda namusunun ne kadara satın alınabileceğinin cetvelinin olduğunu sözlerine ekler (Kuntay, 1987: 132, 208). Müşir rütbesindeki devlet görevlisiyle ilgili bir anlatı Turfanda mı Yoksa Turfa mı'da da bulunmaktadır. Roman kahramanı Mansur Bey'in Zehra'ya yazdığı mektuplarda Müşir Paşa tarafından sevilmediğini, bazı neşriyatı sebebiyle zararlı adamlardan sayıldığını ifade etmiştir Mizancı Murat, 2019: 262).

Şıpsavdi'de ise yerli basının sus payına razı olduğu iddiası bulunmaktadır. Yıldız Sarayı'nın önemseydiği siyasi bir konuda saray kodamanlarının kuruntularını okşayacak bir çözümden bahsedilmektedir. Gazetelerin şantaj gürültüsüyle alevlendirdikleri bir konuyu hemen yarısından az paraya susturmayı başaran Mc Ferlan'a saray tarafından ödül verildiği yazmaktadır. Romanın devamında Hüseyin Rahmi, II. Abdülhamit idaresini istibdat olarak adlandırır ve edebiyatın batıya kaymasına sebep olmakla suçlar. Bilginin iflas etmesi neticesinde yabancı bilgiye hürmetin arttığını sözlerine ekler. Avrupa'nın filozoflarının, edebiyatçılarının, tarihçilerinin milli kalem sahiplerinden daha fazla tanındığından şikâyetçidir. Batıdaki basın bereketinin kitapçı vitrinlerinde kendini gösterdiğini ifade eder. İstibdadı öven, jurnalcı birer yalan kâğıdına benzettiği basında, Türkçe şiir ve edebiyat dilinin kullanımının yasak olduğu iddiasıyla pasajı bitirir (Tanpınar, 2017: 24-25, 1327: 786). Yıldız Sarayı'nın hakkındaki bazı haberleri ise durduramadığı Jön Türk'e konu edilmiştir. İskenderiye'de bulunan Nurullah isimli bir gazetecinin istibdadı, baskıyı, suçları Avrupa'ya ulaştırdığı anlatılır. Avrupa'daki Jöntürk yayınlarını bunlar beslemektedir. Genellikle siyasi gazetelerde yayınlanan ateşli şiirlerin hafiyeler tarafından engellenemediği iddia edilmektedir (Ahmet Mithat Efendi, 2009: 120). Mahur

Beste’de II. Abdülhamit’in bir sonuç olduğu üzerinde durulur. Yazar, Abdülmecit’in değil benim oğlum olsaydı fena adam olmazdı, der. Orta halli bir evde, sabahleyin penceresinin önünde İkdam Gazetesi’ni okuyan biri olarak resmeder (Tanpınar, 2012: 116).

Gazete Okuma Alışkanlıkları, Modernite ve Diğer Temalar

Osmanlı Devleti’nde, 19. yüzyılın ikinci yarısıyla beraber basın ürünlerinin görünürlüğü artmıştır. Özellikle bilgi edinmenin yeni ve hızlı yollarından olan gazete, toplumun bir kesiminin hayatının parçası haline gelmiştir. Kimi zaman gazetelerden edinilen bilgiler sohbetlere taşınmış, kimi zamansa gazete okumak, gündelik hayatın rutinlerinden olagelmıştır. Yurtdışı ile olan ilişkilerin gelişmesine paralel, oralardan gelecek haberler de değer kazanmıştır. Gerek yerli gerekse yabancı gazeteler ilgiyle takip edilmeye başlanmıştır. Değinilen bu konular romanlarda da ayrıntılı işlenmiş olup karşılaşılan ana tema okuma alışkanlıkları üzerine yapılan anlatılardır. Bunların içerisinde gazetenin nerede okunduğundan hangi haberlere önem verildiğine değin bir dizi farklı anlatı mevcuttur.

Toplu alanlarda gazete okuma anlatısına Saatleri Ayarlama Enstitüsü’nde rastlamak mümkündür. İşsizlik zamanlarında Edirnekapı veya Şehzadebaşı kahvehanelerinde saatlerce gazete okunduğundan bahsedilir. Hatta romanın ilerleyen sayfalarında bu dönemde okuduğu gazetelerden öğrendiklerinin faydasını gördüğünü belirtir (Tanpınar, 2017: 7, 366). Kahvede gazete okuma anlatısı Zehra’da da bulunmaktadır (Nabizade Nazım, 2012: 114). Hayal İçinde’de ise “Kazım kıraathaneye koşar, oradaki bütün gazeteleri bir harf atlamadan hatmederdi.” şeklindedir (Yalçın, 1317: 105). Jönler’de, Mısır’da bulunan bir kahvehanede duvara asılan gazetenin tasviri bulunmaktadır (Bekir Fahri, 1985: 107). Sergüzeşt’te ise vapur yolculuğunda gazete okuduğu söylenmektedir. Aynı romana göre bir aile akşam yemeğinden sonra gazete okumayı alışkanlık edinmişlerdir (Samipaşazade Sezai, 2017: 46, 95). Benzer şekilde okuma alışkanlığı anlatısı Zehra’da da bulunmaktadır. Her akşam yemeğinden sonra ev ahalisi düzenli olarak gazete okumaktadır (Nabizade Nazım, 2012: 161). Bir diğer romanda ev bahçesinde gazete okuyarak vakit geçirme anlatılır (Gürpınar, 1327: 732). Zavallı Necdet’te Pazar gününü gazete okuyarak geçiren bir kişinin betimlemesi mevcuttur. Aynı kişinin ruh haline bağlı olarak zamanla bu eylemden sıkıldığı da görülmektedir (Saffet Nezihi, 1995: 11, 96). Eylül’de ise bunun zıddı olarak uzun süre kalınacak bir yerde sıkılmamak adına gazete aboneliği gerekli görülmektedir. Aynı romanda ana karakter Necip dâhil otel lobisinde birçok insanın gazete okuduğu da görülmektedir (Mehmet Rauf, 2017: 77, 154, 160).

Hayal İçinde konu hakkında birkaç anlatıyı içinde barındırmaktadır. Gece boyu odasında gazete okuyarak vakit geçiren, resimli gazete bakan, yabancı gazete okuyan roman kahramanları resmedilmiştir (Yalçın, 1317: 56, 102, 206). Aşk-ı Memnu’da, başkahramanlardan Nihat’ın evin salonunda gazete okuduğu tasviri “Nihat’ı uzun sandalyesinde yatmış, o bitmez tükenmez gazetelerini okurken görmüştünüz, değil mi?” şeklinde ilerleyen sayfalarda yinelemiştir (Uşaklıgil, 2017: 16, 66). Bir başka romanda 17-18 yaşlarındaki bir kızın gazete okuma hevesinden bahsedilmiştir (Şemseddin Sami, 1289: 54). Eylül’de ise bu hevesin maddi boyutuna değinilmiştir. Necip’in sabah ya da akşam muhakkak gazeteyi okuyacağı, yoksa 5 para verip de gazete alacak biri olmadığı

anlatısı üzerinden karakter tahlili yapılmıştır (Mehmet Rauf, 2017: 211, Zariç: 529-558). Necip'in zıttı bir karakter Turfanda mı Yoksa Turfa mı'da pazar günleri gezmek için verilen 6 saatlik izin müddetini tamamen kıraathanelerde gazeteleri okumak için ayıran Mansur Bey karakteriyle betimlenmiştir. Bu zat parasıyla Ruzname-i Ceride-i Havadis isimli gazeteye de abone olmuştur (Mizancı Murat, 2019: 30). Bir Sürgün'de Dr. Hikmet de Les Annales isimli gazeteye mektepten beri abonedir. Artık tüm yazarları hususi vasıflarına kadar öğrenmiştir (Karaosmanoğlu, 1987: 22). Başka bir romana ismini veren Refet karakteri ise diğer karakterlerin birleşimi gibidir. Misafir oldukları konağın küçük hanımlarının gazete, risale ve kitaplarını beğenmekte olup para verip almasının güçlüğünden hayıflanmaktadır (Fatma Aliye, 2018: 36).

Romanlarda gazete içeriği ve haberleriyle ilgili ortaya konan muhteviyat, gazetelerin asli amaçlarından kamuyu bilgilendirme noktasında fazlaca bulunmamaktadır. Araba Sevdası'nda Fransızca hocası Mösyö Piyer'in gündemi takip etmek için gazete okuduğu yazmaktadır. Bu anlatı Mösyö Piyer'in yemek odasına girerek, paltosundan çıkardığı bir yığın gazetelerden ayırdığı çarşaf kadar bir tanesini katlayıp küçülterek bir iskemlenin üstünde büyük bir önem ve dikkatle okumaya koyulduğu şeklinde resmedilmiştir (Recaizade, 2013:46). Diğer örnek ise Refet'in zengin okul arkadaşlarından ödünç aldığı kitap ve gazeteleri annesine okuyarak onun bilgilenmesine çalışmasını içerir (Fatma Aliye, 2018:45). Bunların dışındaki gazete okuma örnekleri ise batılılaşmayla özdeşleştirilen içerikleri barındırmaktadır. Örneğin Şıpsevdi'de, Avrupa takıntılı olarak resmedilen Meftun Bey Osmanlıca gazeteleri okuyanları beğenmemektedir (Gürpınar, 1327: 103). Araba Sevdası'nda Bihruz Bey'in gazete satıcısıyla Fransızca konuşması ve Fransızca bir gazete almasının, vapurda bulunan gençler arasında sahte alafranga olmadığı izlenimini doğurduğu iddia olunmaktadır (Recaizade, 2013: 123). Frenklik olarak isimlendirilen başka bir romanda, Sabri Bey isimli roman kahramanı Frenkçe gazetesini okuyan, fırsat buldukça sarık ve cübbeyi çıkarıp eğlenen biri olarak anlatılmaktadır (Tanpınar, 2012: 111).

Romanlarda sıklıkla mekân olarak görülen konakta Fransızca Illustration okunduğu anlatısına da rastlanmıştır (Kuntay, 1987: 206). Benzer şekilde Refet'te özel öğretmenin Paris'ten gelen gazeteleri Cazibe ve Şahap'a okumaktadır. Hatta bu gazetelerden kısa bir hikâye de yine romanda okuyucuyla paylaşılmıştır (Fatma Aliye, 2018: 90, 99). Yurtdışında yaşayan Jön Türklerin konu edildiği Bir Sürgün, gazete okumayla ilgili anlatısını Avrupa'daki algı üzerine kurmuştur. Bununla birlikte yazarın Osmanlı vatandaşı olduğu da unutulmamalıdır. Benzetmelerinde bunun etkilerini görmek mümkündür. İstanbul'da geçen romanlarla benzer şekilde kahvehanede ve ilaveten birahanelerde de gazete sayfalarının özenle kesildiği, resimlerinden başlıklarına değin heyecanlı bir merakla okunduğu anlatılır. Roman kahramanı Dr. Hikmet'in Fransızca gazetelere özen önem verdiği Fransızca basılmış bir yazı hatta bakkal ilanının bile mukaddes kitapların metinleri gibi yüksek sesle ve hususi ahenkle okunmalıdır, ifadelerinde görülmektedir. Gazete okumanın Avrupalılık hissi uyandırmasına ilaveten kişiye entelektüel bir kimlik kattığı da Dr. Hikmet ağzından iddia olunmaktadır (Karaosmanoğlu, 1987: 19, 35). Müşahadat'ta Lüksemburg Kahvehanesi'ne giden Ahmet Mithat'ın Fransa, İngiltere ve Avustralya'nın resimli gazetelerine göz gezdirdiği yazmaktadır (Ahmet Mithat

Efendi, 1977: 70). Yurtdışına giden Jön Türklerin özellikle Fransızca gazete okumakla uğraştıklarıyla ilgili bir örnek de Jönler’de, Necip şimdi bozuk Fransızcasıyla önündeki gazetenin sütunlarını araştırmaya başlamıştı, şeklindedir (Bekir Fahri, 1985: 40).

Basınla ilgili geri kalan anlatılar belli bir konu başlığına dökülememektedir. Bir haberin ayrıntılı anlatımından gazete satıcılarına değin birbiriyle doğrudan ilgili olmayan mevzuları içermektedir. Örneğin Müşahadat’ta birinin Fransızca gazetede işaretlediği “On Filo Türk (Bir Türk Eşkiası)” başlıklı habere dikkat çekilmiştir. Burada Karnik isimli eşkıyanın İstanbul’dan çıkışı ve Romanya’daki faaliyetleri anlatılmaktadır. İlerleyen sayfalarda yakalanışı hatta 6-7 ay sonra tekrar gündeme gelerek yargılanmasının basında tafsilatlı yer aldığı belirtilmiştir (Ahmet Mithat Efendi, 1977: 366-368, 372-374). Avrupa gazetelerinde yer alan haberlerle ilgili başka bir örnek Jön Türk’te yer almaktadır. Romanın farklı yerlerinde intihar oranlarının fazlalığına dikkat çekilmektedir. İlk haberde buna sebep intikam gösterilirken ikincisinde dinsizliğin sonucu olarak gösterilmektedir. Kadın erkek eşitliği üzerine kaleme alınan makalelerin de iyi tetkik edilmesi gerektiği yazar tarafından önerilmektedir. Aynı romanda yabancı gazeteler üzerine yorumlar bunlarla sınırlı değildir. Roman kahramanı, İskenderiye’ye geldikten sonra birçok insanın kendisiyle ilgili tafsilatlı bilgiye sahip olmasına şaşırmıştır. Bu bilgilere nasıl sahip olduklarını sorduğu biri, kaynak olarak Fransızca bir gazeteyi göstermiştir. İlerleyen süreçte diğer dillerde yayınlanan gazetelerde de aynı haber çıkmıştır. Haberi kaleme alan yabancı bir şirketin Akka acentesi olduğu belirtilen Mösyö Caen’dir. Hatta yazar bu tip acentelerin kavşak noktalarında haberler topladığını ve hızlıca gerekli yerlere ulaştırdığını söyler. Bartın gibi küçük bir iskeleden yıllık milyonlarca yumurta ihraç edildiğini bizden evvel, İstanbul’da Fransız ticaret odası başkanı Mösyö Giraud’un öğrenmesini buna örnek gösterir (Ahmet Mithat Efendi, 2009: 66, 83, 116-119).

Jön Türklerin konu edildiği romanlardan olan Jönler’de, yurtdışındaki gazetecilik faaliyetleri dikkat çekmektedir. Mısır’da Bayrak isimli gazeteyi çıkaran Şükrü Bey’le ilgili pasajda bu bilgilerin yanında, düşüncelerini ifade etmek amacıyla yazı yazmak isteyen gençleri 1 lira maaşla çalıştırdığı da belirtilmiştir. Hükümete satılmış bir alçak olarak yaftalanan Arif Cemil isimli karakterin de Mısır’da herkesin İttihat ve Terakki Cemiyeti namına tanıdığı matbaayı ele geçirerek gazete çıkardığı belirtilmiştir. Yönetim muhalifi görünerek aslında İstanbul’a hafiyelik yaptığı iddia olunan Ermeni Masrufyan’la ilgili pasajlarda da benzer ifadeler yer almaktadır. Mısır’a yeni gelmiş gençleri kandırarak çıkardığı gazetede çalıştırdığı söylenmektedir. Romanın başkahramanı Necip’in İstanbul’dan gelen gazetelere güvensizliği, İstanbul’a ilişkin meselelerde bunlar mabeynin düdüğünü öttürür ifadelerinde görülmektedir (Bekir Fahri, 1985: 27-28, 82, 106, 118-119). Bir Sürgün’de de Jön Türklerin gazeteye ulaşma serüveni anlatılmıştır. Jön Türk neşriyat acentesi olarak tanıtılan Cemal Bey gazeteleri temin etmektedir. Getirdiği gazetelerin Türkçelerinin Mısır’da Fransızcaların Paris’te basıldığını söyler. Dönem romanlarının gerçek hayatla bağlarının güçlü olduğuna bir delil olarak Meşveret, Şurayı Ümmet ve Prens Sebahattin’in Terakki gazetelerinden de bahsedilmesi gösterilebilir (Karaosmanoğlu, 1987: 37). Sinekli Bakkal’da ise yurda dışarıdan gazete sokulması konu edilmiştir. Çoğu İsviçre ve Fransa’da basılan Türk gazeteleri ecnebi postaları vasıtasıyla gelmekte olup, zararlı yayın olarak padişaha da bilgi verildiği belirtilmiştir (Adıvar, 2007:

100-130).

Tüm bu basın faaliyetlerinin nihai satıcısı ve alıcısı halk olmuştur. Çıyırtkanlık yaparak gazete satan çocuk imgesi bir romanda da olsa resmedilmiştir. Huysuz gazeteci arkadaşlarından birinin oğluna hem harçlık kazanması hem de başıboş kalmaması için bu iş verilmiştir (Uşaklıgil, 2007: 282). Müşahedat'taki anlatı ise Ahmet Mithat'ın bir kebabçıyla sohbeti temelinde gazete algısını anlatmaktadır. Köprübaşı'nda satılan gazetelerden biri de Tercüman-ı Hakikat'tir, der Ahmet Mithat. Kebabçı da bazı Ermenilerin öle isimlerle gazeteler sattıklarını görürüm, işitirim cevabını verir. Alıp okumaz mısın denilince bizim işimize gelmez ki karşılığını alır (Ahmet Mithat Efendi, 1977: 90).

Sonuç

Tarih, geçmişte belli bir dönem aralığında meydana gelen olayları sebep sonuç ilişkisi içinde değerlendirmeyi hedefler. Bunu yaparken kaynaklara ihtiyaç duyar. Kaynakların değerlendirilmesinde birçok farklı bilimden yardım alır. Buradan hareketle bu çalışma tarih bilimi çerçevesinde iletişim bilimlerinin çıktılarını edebiyat ürünlerinden derlemeyi amaçlamıştır. Bazı nüshalar günümüz Türkçesine çevrilmiş ve bir derleyen tarafından gözden geçirilmiş baskılarıdır. Bu durumun bazı sebepleri vardır. Romanların bir kısmı gazetelerde yayınlanırken bazen yasaklanması bazen de idarehanenin tasavvuru gibi nedenlerle yarım kalmıştır. Forma şeklinde fasılalarla gazetenin yanında verilen romanlarda da benzer kesintilerin yaşandığı görülmüştür. Osmanlı Türkçesiyle yayınlanmış nüshalara ulaşmak görece mümkün görünse de birebir alıntı yaparak değerlendirme amacı güdülmendiğinden sınırlı kalmıştır. Mevcut nüshalar üzerinde yapılan incelemeler basın konusunda kayda değer anlatıların olduğunu göstermiştir.

Romanların gerçek hayattan nüveler taşıdığını verdiği gazete isimlerinden görmek mümkündür. Anılan gazetelerle ilgili verilen ayrıntılar yapılan çalışmalarla karşılaştırıldığında benzer söylemlere ulaşılmaktadır. Mai ve Siyah ile Müşahedat romanlarının konusu doğrudan gazete ve çevresine kurulduğu için bu etki diğerlerinden daha fazla hissedilmektedir. Gazete idarehanelerinin fiziki yapılarından haberlerdeki en ince ayrıntılara kadar ayrıntılara vakıf olmak mümkün olmuştur. Özellikle Müşahedat'ta Ahmet Mithat'ın kendini bizzat romana dâhil etmesi bir gazetecinin görüşlerini doğrudan aktarması bakımından önemlidir. Bir gazetecinin ne hissettiğini, mesleğini icra ediş şeklini ve mekânlarını öğrenebilmekteyiz. Günümüz gazete ve gazetecileri ile karşılaştırma yapabilecek donelere de bu vesileyle sahip olmaktadır. Bu iki romandan hareketle yapılabilecek bir değerlendirme de iki yazarın da gazeteyle teşrik-i mesailerinin fazla olmasının romanlarını doğrudan etkilediğidir. Hüseyin Cahit gibi ömrünü gazeteciliğe vakfetmiş bir müellifin romanında bu nüvelere rastlanmaması, edebiyatçı kimliğini bu türden ziyade gazete ve dergi sayfalarında kullanmasıdır. Romanını ürettiği zaman göz önüne alındığında gençlik yıllarına tesadüf ettiği görülecektir. Bu sebeptendir ki çalışmanın ilgili bölümlerinde yazarların romanlarını ne zaman yazdıkları kendi içlerinde dönemlere ayrılıp tanıtılmıştır.

Romanlarda yer alan basın anlatıları da kendi içinde dört başlıkta incelenmiştir. Birbirine yakın zamanda yazılmasına rağmen farklı konuları ön plana çıkaran romanlar olduğu görülmüştür. Bununla birlikte romanların belli konularda yoğunlaştığı da tespit

edilmiştir. Örneğin Saatleri Ayarlama Enstitüsü gazete haber ve içerikleri noktasından zengin pasajlar içerirken gazete ve modernite noktasında anlatıya sahip değildir. Bu durum çalışmada belli konularda aynı romanı defaatle refere etmeyi zorunlu kılmıştır. Bazı romanlarda basın ise sadece gazete okuma yönünden temada işlenmiştir. Kıymetli vakit geçirmenin bir yolu olarak gazetenin Osmanlı toplumunda yer ettiğini buralardan öğrenmekteyiz. Yine Batılılaşma noktasından hareket edilecek olursa “yanlış batılılaşma” kavramının karşılığı da bu anlatılarda saklıdır. Yabancı gazete takip etmek ve doğruluğunu teyit etmeksizin söylediklerini kabul etmek sık karşılaşılan davranışlardan olmuştur. Romanlarda bunlar sorunlu karakterler vasıtasıyla eleştirilmiştir.

İletişim araçlarının sınırlı olduğu 19. yüzyılda hem en etkililerinden gazete hem de edebi ürün olma özelliği de taşıyan romanlar dıştan içe incelenmiştir. Okuyucularıyla romanlar vasıtasıyla iletişime geçen yazarlar, eserlerini gazeteler vasıtasıyla onlara ulaştırabilmişlerdir. Gazetenin atmosferini tatmış, hayatlarının bir parçası haline getirmişlerdir. Dolayısıyla romanlarında da yukarıda değinilen yönleriyle gazeteleri kullanmışlardır. Ahmet Mithat’ın söylediği gibi “biz bu hikâyede alelade romancılar gibi yalnız haberci ve hikâyeci sıfatıyla hareket etmiyoruz. Belki kendimiz de hikâyenin kahramanlarındanmışız gibi bir yer işgal ediyoruz.” (Ahmet Mithat Efendi, 1977: 129) incelenen romanlarda gerçek hayatın izleri görülmektedir. Bu yönleriyle dönemin sosyal atmosferini anlamak için romanlar tetkik edilmek kaydıyla değerli bilgiler içermektedir.

Kaynakça

- Adivar, Halide Edip, (2007). *Sinekli Bakkal*, İstanbul: Can Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2011). *Fatma Aliye Bir Osmanlı Kadın Yazarın Doğuşu*, Çev. Bedia Ermat, İstanbul: Sel Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2016). *Felâun Bey ve Râkım Efendi*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (2009). *Jön Türk*, İstanbul: Turna Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi, (1977). *Müşâhedât*, Ankara: Bilge Yayınevi.
- Alan, Selami, (2016). “Bekir Fahri (İdiz)’in “Jönler” Romanında Oryantalizm İzleri”, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5 (4), s. 1823-1840.
- Alver, Köksal, (2003). “Üç İstanbul Romanı Üzerine Sosyolojik Okuma”, *İlmi Araştırmalar Dergisi*, 15, s. 19-26.
- Argunşah, Hülya, (2006). “Tanzimattan II. Meşrutiyet’e Türk Romanı”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 4 (8), s. 23-100.
- Aytaç, Gürsel, (2009). *Genel Edebiyat Bilimi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Baş, Selma, (2010). “Batıya Hayran Bir Neslin Romanı: Servet-i Fünun Romanı”, *Turkish Studies*, 5 (2), s. 313-362.
- Bekir Fahri, (1985). *Jönler*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Berkes, Niyazi, (2013). *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul:

YKY Yayınları.

Birinci, Necat, (1989). "A'mâk-ı Hayal", *TDV Ansiklopedisi*, 2, s. 555.

Bitik, Başak, (2009). "19. Yüzyıl Osmanlı-Türk Romanlarında Okur Profili", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bilkent Üniversitesi, Ankara.

Börekçi Oğuzhan, Ülkü Ayşe. "Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın "Şıpsevdi" Romanında Ahlak Anlatısı", *Turkish Studies*, 12 (35), s. 349-365.

Dino, Güzin, (1998). Türk Romanının Doğuşu, İstanbul: Cem Yayınları.

Fatma Aliye, (2018). *Refet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Fethi Naci, (1990). *100 Soruda Türkiye'de Roman ve Toplumsal Değişme*, İstanbul: Gerçek Yayınları.

Göçgün, Önder, (1996). "Hüseyin Rahmi Gürpınar", *TDV Ansiklopedisi*, 14, 1996, s. 324-326.

Gürbüz, Muammer, (2001). "Fatma Âliye ve Refet Romanı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2, s. 107-114.

Gürpınar, Hüseyin Rahmi, (2018). *Şıpsevdi*, İstanbul: Özgür Yayınları.

Gürpınar, Hüseyin Rahmi, (1327), *Şıpsevdi*, İstanbul: Mihran Matbaası.

Karaosmanoğlu, Yakup Kadri, (1987). *Bir Sürgün*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Kefeli, Emel, (2005). "Halit Ziya Uşaklıgil'in Romanlarında Ev ve Değişen Anlam Yükü Mai ve Siyah Aşk-ı Memnu Kırık Hayatlar", *İlmi Araştırmalar*, 19, s. 53-58.

Kerman, Zeynep, (2009). "Samipaşazade Sezai", *TDV Ansiklopedisi*, 36, s. 77.

Kudret, Cevdet, (1977). *Edebiyatımızda Hikâye ve Roman I*, (Tanzimattan Meşrutiyete Kadar), İstanbul: Varlık Yayınları.

Kuntay, Mithat Cemal, (1987). *Üç İstanbul*, İstanbul: Sander Yayınları.

Levend, Ağâh Sırrı, (2015). *Türk Edebiyat Tarihi*, İstanbul: Dergah Yayınları.

Mehmet Rauf, (2017). *Eylül*, İstanbul: Antik Yayınları.

Mizancı Murat, (2019). *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.

Moran, Berna, (2001). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İstanbul: İletişim Yayınları.

Nabizade Nazım, (2012). *Zehra*, İstanbul: Kapı Yayınları.

Özbalcı, Mustafa, (1994). "Mehmet Rauf ve Eylül Romanı Üzerine", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, s. 171-201.

Özön, Mustafa Nihat, (1995). *Türkçede Roman*, Haz. Alpay Kabacalı, İstanbul: İletişim Yayınları.

Recaizade Mahmut Ekrem, (2013). *Araba Sevdası*, İstanbul: Kapı Yayınları.

Saffet Nezih, (1995). *Zavallı Necdet*, İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Samipaşazade Sezai, (2017). *Sergüzeşt*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.

Solmaz, Mustafa, (2015). “Taaşuk-ı Talat ve Fitnat, Felâton Bey ve Rakım Efendi ve Araba Sevdası Romanlarına Göre 19. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Toplumunda Değişim ve Batılılaşma”, *Turkish Studies*, 10 (4), s. 835-850.

Şahin, Veysel, (2011). “Kimliksel Değerlerin Çatıştığı Mekân: “Sinekli Bakkal Romanında Yapı ve İzlek””, *Turkish Studies*, 6 (3), s. 1549-1580.

Şehbenderzâde Filibeli Ahmet Hilmi, (2013). *A'mâk-ı Hayal*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Şemseddin Sami, (1289). *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*, İstanbul: El-Cevâib Matbaası.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, (2016). *19. Asır Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, (2012). *Mahur Beste*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, (2017). *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*, İstanbul: Dergâh Yayınları.

Tuğcu, Emine, (2018). “Bir Osmanlı ve Bir Çerkes: Sergüzeşt Romanında Özgürlüğün Bedeli”, *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 86, s. 45-64.

Uçman, Abdullah, (2007). “Recaizade Mahmut Ekrem”, *TDV Ansiklopedisi*, 34, s. 503-504.

Uçman, Abdullah, (2010). “Şemsettin Sami”, *TDV Ansiklopedisi*, 36, s. 519-523.

Uşaklıgil, Halit Ziya, (2007). *Mai ve Siyah*, İstanbul: İnkılap Yayınları.

Uşaklıgil, Halit Ziya, (2017). *Aşk-ı Memnu*, İstanbul: Özgür Yayınları.

Ülken, Hilmi Ziya, (2003). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Yalçın, Hüseyin Cahit, (2010). *Edebiyat Anıları*, Haz. Rauf Mutluay, İstanbul: İş Bankası Yayınları.

Yalçın, Hüseyin Cahit, (1317). *Hayal İçinde*, İstanbul: Alem Matbaası.

Zariç, Mahfuz. “Akademik Eleştiri Bağlamında Mehmet Rauf’un Eylül Adlı Romanı”, *Turkish Studies*, 12 (5), s. 529-558.